

МИЛОЈЕ ВАСИЋ

НОВИ РИМСКИ НАТПИСИ НАЂЕНИ У ЧАЧКУ

У порти Богородичне цркве у Чачку у пролеће 1986. године вршена су заштитна археолошка ископавања¹ у оквиру габарита за нову свештеничку зграду. Том приликом откривени су зидови грађевина из IV века у које су биле узидане две целе аре, једна фрагментована и фрагмент надгробне стеле. У самом Чачку до сада нису констатовани слојеви старији од IV века, што упућује на чињеницу да су ови споменици донети из ближе околине данашњег града.

1. Прва ара нађена је на дну темеља зида. Била је окренута натписом на доле и није била везана малтером за зидну масу, тако да је врло добро сачувана. Димензија је 100 x 43 x 30 см. Горе и доле је профилисана, с малим акротеријама на горњим угловима. Натписно поље је дим. 57 x 33 см. Натпис гласи (сл. 1, 2):

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro s(alute) imp(eratoris) [(Ae / mili(i) Aemilia / ni)] aug(usti) totiusque /⁵ domus divinae / coh(ors) II mil(iaria) nova Del(matarum) eq(uitata) [(Aemilia / na)] cum Q(uinto) Sex / tilio Marino /¹⁰ trib(un)o / et Asinio / Maximo co(n)s(ule).

Лигатуре: у 4. реду Avg и totiusque; у 5. реду divinae; у 6. реду nova.

У 1—3 реду име императора је израдирано, али се виде доњи делови слова. У 7—8. реду почасни епитет кохорте је такође израдиран.

Израдирано име императора (*damnatio memoriae*) не представља неке веће тешкоће за читање јер, срећом, слова нису сасвим преклесана, тако да се у првом реду виде доста јасно слова АЕ док у другом реду може да се види МИЛ. Исто тако у трећем реду су доста читљива слова NI. Почасни епитет кохорте исто тако може да се доста јасно реконструише према остацима слова. На основу тога могли смо да реконструишемо да је ара подигнута Јупитеру, за добро императора Емилијана и целог божанског (царског) дома, а да је кохорта имала почасни епитет *Aemiliana*.

Натпис доноси неколико нових елемената. Прво, поред почасног епитета кохорте добијамо њено пуно име,² затим још једног трибуна кохорте II делматске и на крају, што је посебно значајно, име једног од конзула из средине III века. Остаје, ипак, неразјашњено зашто се спомиње име само једног конзула. Свако нагађање у том правцу не даје задовољавајуће резултате.

Већина извора се слаже да је Емилијан владао три месеца.³ Klebs⁴ је претпоставио да је Емилијан већ 251. године управник обе Мезије. Почетком 253. године Готи стижу до Тракије и Емилијан их побеђује,⁵ па га војска проглашава за императора.⁶ (Клебс сматра—крајем маја или почетком јуна).⁷ Пада у очи бројан однос емисија искованих четрнаесте године у Виминацијуму, што може да упути да је Емилијан за императора проглашен у Горњој и Доњој Мезији већ почетком 253. године. О дужем владању у самом Виминацијуму говори и податак да је у ковници отворено три офацине.⁸ Такво померање почетка Емилијанове узурпације, како је показао Сл. Душанић, не ремети вести античких писаца о тромесечној влади, јер се они односе на његову стварну владу, када га је признао сенат у Риму и када бива признат у целој Империји, па од узурпатора постаје легитимни владар.

Емилијан из Мезије креће у Италију и код Интерамне (Терни) или Форум Фламини (Фолињо) у борби гину императори Требонијан Гал и Волусијан.⁹ Емилијан тражи од сената да га призна за цара, што је сенат и учинио. Да је Емилијан признат у целом царству као легални владар, говоре, поред официјелног сребрног и бакарног новца, и миљокази из Нумидије,¹⁰ Сардиније,¹¹ Горње Мезије,¹² као и новац Сирије, Киликије и. т. д.¹³

Нов натпис из Чачка још је једна потврда овом признавању.

Емилијан после Интерамне наставља марш кроз Италију, али се код Сполета сукобио с П. Лицинијем Валеријаном, који је у Рецији и Норику прикупљао војску, по заповести Требонијана Гала, против Емилијана. Код Сполета Емилијана су убили његови војници и Валеријан је проглашен за императора.¹⁴ На жалост, и даље остаје отворено питање хронологије Емилијанове смрти и Валеријановог проглашења. На александријском бронзаном новцу кованом у име Емилијана налазимо ознаку друге године његове владе (LB). Почетак локалне александријске ере пада 28. августа.¹⁵ Према овоме, Емилијан је још после овог датума био владар. *Terminus ante quem* за почетак Валеријанове владе је један натпис из Нумидије¹⁶ из 22. октобра 253. године на коме се помињу Валеријан и Галијен. А. Алфелди наводи да је Валеријан наговорио сенат да призна Галијена за Августа септембра 253. године.¹⁷ Већ 27. октобра Валеријан се помиње као „*sensor*“.¹⁸ Према томе, највероватније је да почетак Валеријанове владе пада у септембар или сам почетак октобра 253. године,¹⁹ па самим тим Емилијанова званична влада пада између краја јуна и септембра 253. године.

У том интервалу постављен је и натпис нађен у Чачку.

Други важан моменат на натпису из Чачка је помен конзула. Према конзуларним фастима, за 253. годину помињу се као *consules ordinarii Imp. Volusianus II ? Maximus*.²⁰ J. Klein допуњава гентилициј другог конзула са [*Valerius ?*].²¹ А. Degrassi, исто тако, допуњава, према *CIL XI; 4999*, гентилициј с *Valerius* и повезује га с *L. Valerius Popicola Balbinus Maximus-om*,²² који се, иначе, помињу на натписима *CIL VI, 1531* и *1532*. Ово је већ учинио и А. Stein²³ повезујући и конзула из 256. године *L. Valerius-a Maximus-a II* са оним из 253. године. Конзул из 256. године је као *cos iterum* поменути више пута у Јустинијановом кодексу²⁴ и у неким фастима.²⁵ Међутим Н. Р. Pflaum,²⁶ у вези натписа *CIL VI, 1531* и *1532*, на којима се помиње *L. Valerius Popicola Balbinus Maximus*, сматра да је он идентичан с конзулом из 233. године, можда хомониман с оним из 256. године. Како се види, гентилициј *cos. ord.* из 253. године је сасвим несигуран и могуће је да наш натпис даје поуздано име — *Asinius Maximus*.²⁷ Извесно је да је Емилијан, пошто је признат у Риму, узео конзулат. Емилијанов конзулат је потврђен на мало пре поменутих миљоказима из Горње Мезије.²⁸ Но, исто тако треба рачунати и с неким суфектним конзулом, поготову што је Волузијан, као *consul ordinarius*, био убијен. Стога наш *Asinius Maximus*

можда и није био *consul ordinarius*, већ *consul suffectus* (бар у летњим месецима 253. године²⁹).

О војној јединици биће говора у даљем тексту.

2. Друга ара нађена је такође у темељу зида. Ара је горе и доле профилисана, али без других украса. Исклесана је од пешчара. Димензије су јој 103 x 40 x 34. Натписно поље је дим. 55 x 29,5 см. Испод редова натписа видљиве су црте за ординацију слова. Висина слова 5. см. Натпис гласи (сл. 3):

Iovi / o(optimo) m(aximo) / Tib(erius) Cl(audius) / Gallus /

⁵ trib(unus) / coh(ortis) II / Aur(eliae) Del(matarum).

р. 3 — лигатура Tib

Слова натписа су правилна капитала.

Натпис доноси још једног новог трибуна и код кохорте почасни епитет *Aurelia*. Датум споменика не може сасвим прецизно да се одреди. *Terminus post quem* је 170. година. Кохорта II делматска створена је у време Маркоманских ратова. У *Vita Marc. Aurel.* забележено је да је он „*latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit*“.³⁰ Кохорта се помиње у току градње зидова у Салони (*urbs nova*) заједно с *coh. I delm.*³¹ У то време познати су неки немири на границама провинције Далмације. Дидије Јулијан, тада гувернер провинције Далмације, бранио је границе од „*hostes confinae*“ 176. године.³² У исто време, други војсковођа, *M. Valerius Maximianus* предузео је операције против бандита (*latronem*) на границама Македоније.³³ Питање је да ли у то време можемо да датујемо наш натпис, што не би било немогуће,³⁴ јер је граница између Далмације и Горње Мезије пролазила у близини Чачка.

3. Фрагмент надгробне стеле нађен је узидан у једном од зидова. Фрагмент је дим. 20 x сс. 20 цм. Слова су висине 3,5 цм. Натпис гласи (сл. 4):

D(s) M(anibus) [Au]rel[ius?] [± 6.] b (ene) f(iciarius)

c[o(n)s (ularis)] / [leg(ionis)] XI Cl(audiae) [. . . .] S

4. На још једном необјављеном споменику из Чачка налазимо конзуларног бенефицијарија легије XI Клаудије. Нажалост, место налаза овог споменика непознато је, али је он свакако или из самог Чачка или из околине (Јелица?) (Инв. бр. 447). У питању је вотивна ара, која је била секундарно употребљавана, тако да је са задње и леве стране пресечена. Очувана висина је 64 цм, ширина око 27 цм. Натписано поље је висине 42 цм. Висина слова око 5 цм. Натпис гласи (сл. 5):

Dijanae / . Iul(ius) Capito / [b(ene)f(iciarius)] co(n)s(ularis) ex /
le]g(ione) XI (Cl(audiae) / ⁵ [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito)

Између речи знаци за раздвајање.³⁵

Легија XI Cl. p. f. налазила се у Бурнуму до грађанских ратова 68/69. године, када је напустила Далмацију.³⁶ Провинција Далмација практично остаје без легија од времена Домицијана и сем повремених вексилација током Маркоманских ратова под Марком Аурелијем и почетком III века, више ни једна легија није стационира­рала у Далмацији.³⁷ Beneficiarii consularis легије XI Cl. који се помињу у провинцији Далмацији припадају времену када је легија већ напустила провинцију.³⁸ Гувернер провинције Далмације свакако је морао да тражи помоћ у људству из других војних одреда у дунавским провинцијама.³⁹ Врло рано је прихваћено да *legatus Augusti* може да одвоји део војника да служе *beneficiarii*. Они су били распоређени по целој провинцији у својим *stationes* или *praesidia militaria*, где су могли да имају мању групу војника.⁴⁰ Мало се зна о њиховим дужностима, али је могуће да су били нека врста локалних полицијских официра и већином задужени за прикупљање и чување пореза у натури (*annona*).⁴¹

Свакако да је велика важност у царству придавана сигурним и добро одржаваним путевима. Посада бенефицијаријских станица обезбеђивала је сигурност саобраћаја, исто тако и транспорт метала из рудника. На везу бенефицијаријских станица и римских путева указао је А. v. Domaszewski⁴² Новија истраживања показала су тачност његовог основног закључка.⁴³ На путевима јужног дела римске провинције Горње Мезије бенефицијаријске станице су, како указује М. Мирковић, упадљиво честе, а натписи бенефицијарија бројнији у односу на друге путеве Горње Мезије, што је можда последица ближе везе с морем и повећаног транспорта према њему. С тим у вези је и наплата друмарине, коју су вршили бенефицијари.⁴⁴ Као што је Чачак данас на раскрсници путева, сигурно је био и у току римске владавине. Вероватно је један пут водио од Висибаве (*municipium Malvesatium*)⁴⁵ према Чачку и одатле десном обалом Западне Мораве према Краљеву.⁴⁶ Вероватно је да се код Чачка одвајао пут према северу (преко Прелине — можда се поклапао с данашњом трасом Ибарске магистрале) и повезивао руднике Космаја и Рудника с ибарском долином. Исто тако је вероватна траса пута преко Јелице (Гуча) на Ивањицу и даље према Новом Пазару,⁴⁷ којом иде и данашња траса пута. После откривања нових натписа, несумњиво је да се околина Чачка налазила на источној граници

провинције Далмације.⁴⁸ Све ово говори о потреби и важности једне бенефицијаријске станице на овом месту. Станица се није налазила у данашњем Чачку, јер римски остаци нађени у њему упућују на средину IV века, већ изгледа нешто западније, у Јездини, где су констатовани остаци насеља приликом копања темеља за фабрику „Слобода“.⁴⁹ Каниц такође помиње јаке темељне зидове у кориту Јездинске реке.⁵⁰ Агломерација II—III века постојала је изгледа и у Бељини, где су констатовани слојеви из тог периода.⁵¹ За сада још не може ништа прецизно да се утврди, али надамо се да ће даља сондирања у том делу сигурније да осветле проблем.

Већина познатих бенефицијара припада крају II и почетку III века.⁵² Прецизно датирање наших споменика није могуће, али и они генерално припадају том периоду.

5. Фрагментована ара, из темеља зидова. На фрагменту се на горњој страни види мали део профилације. Димензије фрагмента су 17 x 20 x 23 цм. Висина слова 5 цм. У првом реду хедере одвајају речи. Натпис гласи (сл. 6):

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Sacru[m] . . . . VCI[. . . .]

Велика је штета што не знамо ко је подигао овај вотиван натпис — да ли неки официр кохорте или бенефицијариј?

Но, већ сада се околина Чачка оцртава као значајнији војни центар и бенефицијарна станица у источној Далмацији. Од раније су познати натписи који су нађени у Чачку и околини, на којима се помињу војне јединице. Тако је у јездинској цркви као часна трпеза служила ара посвећена Јупитеру и Генију места (*Genio loci*), коју је подигао *Lucius Iulius Maternus*, центурион кохорте *VIII voluntariorum*.⁵³ Ара је прецизно датована конзулима у 197. годину (сл. 7). По свој прилици је једна вексилација кохорте у то време боравила у околини Чачка.

На Градини, на Јелици, нађена је ара посвећена Дијани, коју подиже *T. Statius Crispinus, decurio equestris coh. II Delmatarum*.⁵⁴ У самом Чачку нађена је ара посвећена Серапису и Изиди, коју подиже *Sp. Pompeius Politianus, tribunus cohortis II Delmatarum*⁵⁵ (сл. 8). Поред нових споменика на којима се помиње ова кохорта, приликом сондажних радова у дворишту Народног музеја у Чачку нађене су три опеке, секундарно употребљене, с печатом ове кохорте.⁵⁶ (сл. 9).

Иако имамо два сигурна датума за боравке кохорти у околини Чачка (197. година за *coh. VIII vol.* и летње месеце 253. године за *coh. II Delm.*), ипак остаје отворен врло важан проблем: када је у

околини Чачка постојала бенефицијаријска станица, а када је ту стационарала кохорта. Логично би било да је прво била станица, али се томе унеколико противи боравак ваксилације coh. VIII vol., уколико ова није дошла у помоћ бенефицијару. Могуће је да је станица постојала између боравка coh. VIII и coh. II Delm., но то је све хипотеза, која још увек не може да се докаже. Једино је сигурно да је cohors II miliaria nova Delmatarum equitata боравила у околини Чачка средином III века. Помен неколико трибуна кохорте упућује да је целе кохорта била смештена у околини Чачка, па, самим тим, треба очекивати да се нађе и каструм у коме је кохорта боравила.⁵⁷ Врло је битна чињеница да је кохорта equitata (коњаничка), јер су оне имале задатак да чувају путеве, прате транспорте метала и др.⁵⁸, што се све уклапа у напред наведену тезу да се у околини Чачка налазила важна раскрсница путева.

Поред мреже путева, требало би у даљим истраживањима тражити и руднике у околини Чачка. На то би указивала два момента. Први је бенефицијаријска станица и cohors equitata,⁵⁹ а други је неколико споменика посвећених Дијани. Мало пре смо поменули два споменика који су јој посвећени, а сада указујемо на још једну ару подигнуту Дијани, која је нађена на Јелици. Ара је гора и доле профилисана, украшена на горњем делу мањим угаоним акротеријама. Дим. 80 x 38 x 25 cm. Натписно поље дим. 44 x 33 cm. Камен (мрамор?) је прошаран црвеним жилицама. Слова натписа 5 cm. Натпис гласи (сл. 10):

Dianae / aug(ustae) sac(rum) / Aureli(i) Victo[r] / et Memor et⁵
Paulinus pro / Maximo Sceno / cali (filio) cognato / libentes p(osuerunt).

У р. 2 између слова С и А је оштећење вероватно настало већ приликом клесања натписа, те зато постоји размак између њих.⁶⁰

Сл. Душанић⁶¹ подвлачи да је Дијанин култ био распрострањен код рудара, који су у њој видели богињу блиску Тери Матер. Сл. Душанић даље наводи да је Дијана, због своје везе с Месецом, поштована у среброносним рудницима. Занимљиво је да су два, ако не и сва три споменика Дијане нађена на Јелици. Да ли у тој околини треба тражити ове руднике?

Постојање рудника на самој Јелици није познато.⁶² Но, у крајевима који гравитирају Чачку, или су могли у римско време да гравитирају, налазимо извесне податке о рударству. Тако је у Такову било рударске делатности и то живини рудници у с. Семедраж (брдо звано Боблија),⁶³ а налази се и топоними Самоков и Штона. И остаци троски код Самокова у речици Дреновици и на северним падинама

Осоја⁶⁴ говоре о рударској активности у средњем веку, али је лако могуће да су експлоатисани и у антици. Даље од Чачка, на планини Голији, која је мало геолошки истражена, има неких делова са старим рударством (Калудра, Остатија, Плешина, Сасе, Рудно).⁶⁵ На то указују и топоними Плакаоница, Самоков.⁶⁶ На планини Чемерну такође има неких радова и изгледа да је у Лопатници вађен у средњем веку бакар.⁶⁷

Није искључено, али за сада не можемо ништа поуздано да тврдимо, да су ови крајеви припадали једном већем домену, односно да је *cohort II delmatarum* била везана за овај домен, који је у крајњој линији могао да се повезује с домавијанским доменом и да стоји под управом *procuratorum argentariarum Pannonicarum et Delmaticarum*.⁶⁸ Ипак, све остаје у границама више или мање привлачних и могућих хипотеза, али без неких нових доказа тешко је разрешити компликовано питање величине и односа муниципалних територија⁶⁹ и територија рударских домена.

Закључујући овај краћи преглед камених споменика нађених у Чачку и околини, морамо да се вратимо на констатацију да се овде ради о доста важном војном центру на граници источне Далмације крајем II и у III веку, насталом на раскрсници путева и можда у близини рудника, што се досада више наслеђивало него што је могло да се документованије потврди.

НАПОМЕНЕ

1. Ископавања су водиле Обренија Вукадин и Вера Богосављевић из Регионалног завода за заштиту споменика културе у Краљеву, а учествовале су Лидија Никитовић и Оливера Марковић, кустоси Народног музеја у Чачку. Потписани је обилазио ископавања као консултант.

2. Пандан овом имену имамо и код натписа нађених на Космају: *coh. II Aurelia nova miliaria equitata civium romanorum*, Sl. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure (IMS)* I, 104 i d.

3. *Dies LXXXVII — Chronographus a. 354; tertio mense — Eutrop. IX 6 — Hieron. chron. a. Abr. 2270 = Oros. VII, 21 = Jord. Rom; 286; tres menses — Vict. Caes., 31, 3. Само код Vict. Epit., 31, 2 и FHG IV 598 је назначено mense quatro и код Zon. XII исто тако.*

4. Klebs RE I/1, s. v. Aemilius Aemilianus; вид. и A. Stein, *Legaten von Moesien*, 104 и д.

5. A. Alföldi, *Cambridge Ancient History (CAH) Xff*, 188; R. Hanslik, RE VIII A₂, s. v. Vibius Trebonianus Aug, col. 1992; cf. Ruggiero, *Dizionario epigraphico* I, 294.

6 A. Alföldi, loc. cit.

7. H. Mattingly, *Roman Imperial Coinage IV*, 190—191 и у неким ранијим радовима (JRS, 1924; 1935; NC, 1936) неоправдано је помишљао да је Емилијан већ Јула — Августа 252. године проглашен за императора. Другачије мишљење: A. Stein, *Laureae Aquincenses*, 1938, 255—286; Сл. Душанић, *Новац колоније Вими-нацијум и датуми из римске историје средине III века*, *Старинар XII*, 1961, 141 и д.

8. Сл. Душанић, Старинар XII.
9. Ruggiero, *Diz. epigr.*, 294; Klebs, *RE* I/1, col. 545; Hanslik, *RE* VIII A₂, col. 1993; Alföldi, *САН* Xff, 168.
10. *CIL* VII, 10402.
11. *CIL* X, 8011.
12. Качаник (*CIL* III, 8270); Доње Љупче код Приштине: Е. Чершков, Гласник Музеја К и М 6, 1961, 127 и д.; почасни натпис из Беле Паланке: *Arch. -epigr. Mitteil.*, 1910, бр. 175 = Р. Petrović, *IMS* IV, 104—105, бр. 74.
13. Rugg. *Diz. epigr.*, 294; Klebs, *RE* I/1, col. 545.
14. *Aur. Victor, Epit.* 31,2; *Zon.*, XII, 22; *Zos.*, I 29.
15. A. v. Sallet, *Daten etc.*, 70; *id.*, *Aegyptus* 10, 288.
16. *CIL* VIII, 2482 — натпис су поставили војници вексилације легије VIII Аугусте који су се из Реције вратили у Африку.
17. *САН* XII, 169.
18. A. v. Domaszewski, *Sitz. — Ber. Akad. Heidelb. phil. hist. Klas.*, 1917, I. Abh., 13 и д.
19. Wickert, *RE* XIII/1, s. v. Licinius (Valerianus) br. 173, col. 489—490.
20. За Maximus вид. и *PIR* II, 358, бр. 308.
21. J. Klein, *Fasti consulares inde a Caesaris nece usque ad imperium Diocletiani*, 1881, 106; *Fasti gr.* XIII.
22. A. Degrassi, *I fasti consolari dell'impero romano*, 1952.
23. *RE* X, col. 1084; вид. и Hanslik, *RE* VIII A₁, бр. 242, col. 118.
24. *Cod. Iust.* II, 29, 2; VI, 32, 2; VI, 42, 15; IX, 9, 16. Krueger, *App. ad cod. Iust.*, 10. *PIR* II, 361, бр. 84.
25. *Chron. Minor.* I, 289; вид. и G. Barbieri, *L'Albo senatorio da Settimio Severo a Carino (193—285)*, 1952, бр. 1656, 1741—1743.
26. H. P. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, 1960, 858—59.
27. A. Degrassi, *op. cit.* је помињао и на гувернера провинције Кападокије у време Требонијана Гала и Волузијана А. Vergilius-а Maximus-а (*CIL* III, 6919 и 12196).
28. Вид. напомену 12.
30. *Hist. august.*, *Marc. Anton.*, XXI, 7.
31. *CIL* III, 8655 (6374).
32. *Hist. Aug.*, *Did. Iulian.*, I, 9.
33. H. P. Pflaum, *Libysa III*, 1955, 135 и д; *id.*, *Carrières procuratoriennes*, бр. 181 bis, 1.
34. На то можда упућује и име трибуна — Tiberius Claudius Gallus с раним царским преноменом и гвтиљним именом, иако су и један и други доста раширени из разних временских периода в. напр. *IMS* II, 103—104, бр. 60 датован у 247. годину.
35. Когномен Carito јавља се на споменицима *IMS* I, 92, бр. 88; *IMS* VI, 80, бр. 49; у Далмацији вид. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia, Beitr. zur Nomenforsch., Beiheft 4*, 1969, 170—171. За формулу *ex legione* нисмо нашли одговарајуће примере, осим једног натписа из Ламбезе (*CIL* VIII, 2586 — Caver, *De muneribus militanibus centuriatu inferioribus, Ephemeris epigraphica* IV, 1881, 380, бр. 28): *Ex legione III Augusta inter eos qui imagines sacros aureas fecerunt*, следе имена тридесет конзуларних бенефицијарија.
36. J. Wilkes, *Dalmatia*, 1969, 96.
37. *Ibid.*, 97.
38. Легија XI Claudia је смештена у Durostorum у Мезији Инфериор J. Wilkes, *op. cit.*, 104.
39. Против ове праксе је био још Трајан: *Plin.*, *Ep.* X, 20; 22.
40. Th. Mommsen, *Vexillatio legionis XI Claudiae*, *Eph. Epigr.*, IV, 529—530; Caver, *Eph. epigr.* IV, 379; 400—401.

41. М. Мирковић, *Beneficiarii consularis* на споменицима из Новог Пазара, Новопазарски зборник 9, 1985, 30 и д.; R. Mac Mullen, *Soldiers and Civilian in the Later Roman Empire*, 1963, 56, nap. 20.
42. A. v. Domaszewski, *Die Beneficiarii posten und die römischen Straßennetze*, *Westdeutsch. Zeit. f. Gesch. u Kunst XXI*, 1902, 206.
43. R. Mac Mullen, op. cit., 56, nap. 20; М. Мирковић, *Бенефицијарна станица код Новог Пазара*, *ЖА* 21, 1971/1, 263 и д.; id., *Новопазарски зборник* 9, 30.
44. R. Mac Mullen, op. cit., 58, с. ap. 24.
45. О mun. *Malvesatium* вид. најновије П. Петровић, *Римски камени споменици из Карана*, 1986, 33 и д. (са старијом литературом).
46. Рекогносцирањем Народног музеја у Чачку добијене су индикације да је постала траса неког старог пута код с. Заблаће. Сондирања ће показати о чему се ради.
47. На планини Јелици, изнад Чачка, налази се позната агломерација на лок. Градина. Одатле је преко Гуче могла да иде траса пута. Код с. Вучковица констатована је фортификација генерално из касне антике — ране Византије, која је могла да брани ову трасу пута. (рекогносцирање М. Милинковића).
48. О проблему границе између осталог упор. Сл. Душанић у *IMS I*, 95 и д.
49. Усмено саопштење Р. Бојовића, кустоса Народног музеја у Чачку.
50. F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, 1982, 133; М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, 1951, 162—163.
51. М. Васић, *Римске терме у Бељини*, *Зборник радова Народног музеја у Чачку*, XIII, 1983, 5—18. Исто тако приликом сондирања даље од терми, нађена је једна фибула *Aucissa*-типа с натписом.
52. R. Mac Mullen, op. cit., 67—68; М. Мирковић, *ЖА*, 1971/1, 270, вид. и nap. 24; упор. и значајан налаз бенефицијарских споменика из Остербуркена; E. Schallmayer, u *Führer zu römisch. Militäranlagen in Süddeutschland*, 1983, 88; id., *Ausgrabung eines Benefiziarier-Weihbezirks und römischer Holzbauten in Osterburken*, *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Aalen, 1983, 256 и д.
53. *CIL III* 8336 (6321). Ј. Шафарик у *Извештају о његовом путовању из 1865*. (Споменик САН 98, 1941—48, 264) наводи да је од сељака чуо да су га донели с Јелице „под Градином“. Сада у Нар. музеју у Чачку. *Cohors VIII Vol. C. R.* била је стална посада у Далмацији од почетка I века од Аурелијана 270 године.
54. *CIL III*, 8335(6320). Име кохорте је допунио A. v. Domaszewski, *Arch Epigr. Mitteilungen XIII*, 132, nap. 16. Изгубљена.
55. Споменик САН 98, 253, бр. 494. Ара је оштећена те недостаје име кохорте. На основу нових натписа мислимо да смемо да га реконструиремо. *Delom (atarum)*. Сада у музеју у Чачку.
56. Радове је водио потписани 1984. године.
57. Можда су њему припадали зидови у јездинској реци које је видео Каниц. Данас је немогуће да се идентификује то место на терену.
58. Sl. Dušanić, *Mounted cohorts in Moesia Superior*, *Akten d. XI. Intern. Limeskongresses, Sekesfehervar 1977*, 237 и д.; id., *IMS I*, 106—107.
59. Sl. Dušanić, *Mounted Cohorts*.
60. Имена T. Aurelius Victor и ? Aurelius Memor (?) помињу се на једном натпису из Карана (*CIL III*, 8347). П. Петровић, *Римски камени споменици*, 22, бр. 10 мемор разрешава у мемор(ia...), али судећи по натпису из Чачка вероватно се, ипак, ради о Когномену Memor, који је потврђен на још неким споменицима (G. Alföldy, *Personennamen*, 245) од којих је један у Пожеги (*CIL III*, 14607 ad n. 12719). Није искључено да се на споменику с Јелице и из Карана ради о истим лицима. Когномен Paullinus је доста раширена у Далмацији, а налазимо га и на једном споменику из Карана (*Aurelia Paulina: CIL III*, 8343; П. Петровић, *Камени споменици*, 18, бр. 6). Когномен Scenocalus — Alföldy, *Personennamen*, 289.
61. *IMS I*, 121, бр. 89; id., *Aspects in Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia, and Moesia Superior*, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II/6*, 1977; id. *Организација римског рударства у Норичу, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији*, *Историјски гласник*, 1—2, 1980, 11; 12, nap. 21 и 22; 13, nap. 28.

62. Зна се само за рудник хрома, који свакако није коришћен у антици, В. Симић, Историјски развој нашег рударства, 1951, 413.

63. Ibid., 303.

64. Ibid.

65. Ibid., 225.

66. Ibid.

67. Ibid., 34.

68. За велики источнодалматински домен вид. Сл. Душанић, Историјски гласник, 1980, 23 и 49.

69. П. Петровић, Римски камени споменици, 43, нап. 34 помишља да је околина Чачка припадала мунципију Сеј., но ми још увек не знамо где се он тачно налазио, нити у које време је добио статус мунципија.

INSCRIPTIONS ROMAINES RÉCEMMENT MIS AU JOUR A ČAČAK

Dans la cour de l'Église de la Vierge à Čačak, furent effectués, au printemps de 1986, des fouilles archéologiques de protection. A cette occasion furent mis au jour les murs d'un bâtiment du IVe siècle, dans lesquels étaient encastrés deux autels tout entiers, un autel à l'état fragmentaire et un fragment d'une stèle funéraire. Comme dans la ville de Čačak elle-même on n'a pas pu découvrir jusqu'ici des couches antérieures au IVe siècle, ces monuments ont dû être apportés des environs immédiats de la ville actuelle (monuments 1, 2, 3, 4). En plus de ceux-ci, l'auteur décrit ici deux autres monuments consacrés à Diane.

Le plus intéressant de ces monuments est certainement celui de la figure 1, placé sous l'invocation de Jupiter en faveur de l'empereur Émilien et de la maison divine (impériale) tout entière. Il fut élevé par la cohors II miliaria nova Delmatarum equitata Aemiliana et par le tribun de la cohorte, G. Sextilius Marinus. L'inscription de ce monument que l'on peut dater grâce à la mention du nom du consul Asinius Maximus, nous révèle le nom intégral de la cohorte, allongé par l'épithète honorifique d'Aemiliana, le nom d'un autre tribun de cette cohorte et celui d'un consul de 253. On ne sait pas si Asinius Maximus était un consul ordinaire (consulzo ordinarius) ou un consul-adjoint (consulzo suffectus) étant donné que l'on mentionne en 253 un consul ordinaire du nom de Maximus,²⁰ dont la lignée a pu être reconstituée comme étant celle de Valérius ^{21, 22}. Cependant, l'exactitude de cette rectification n'a pas pu être confirmée.

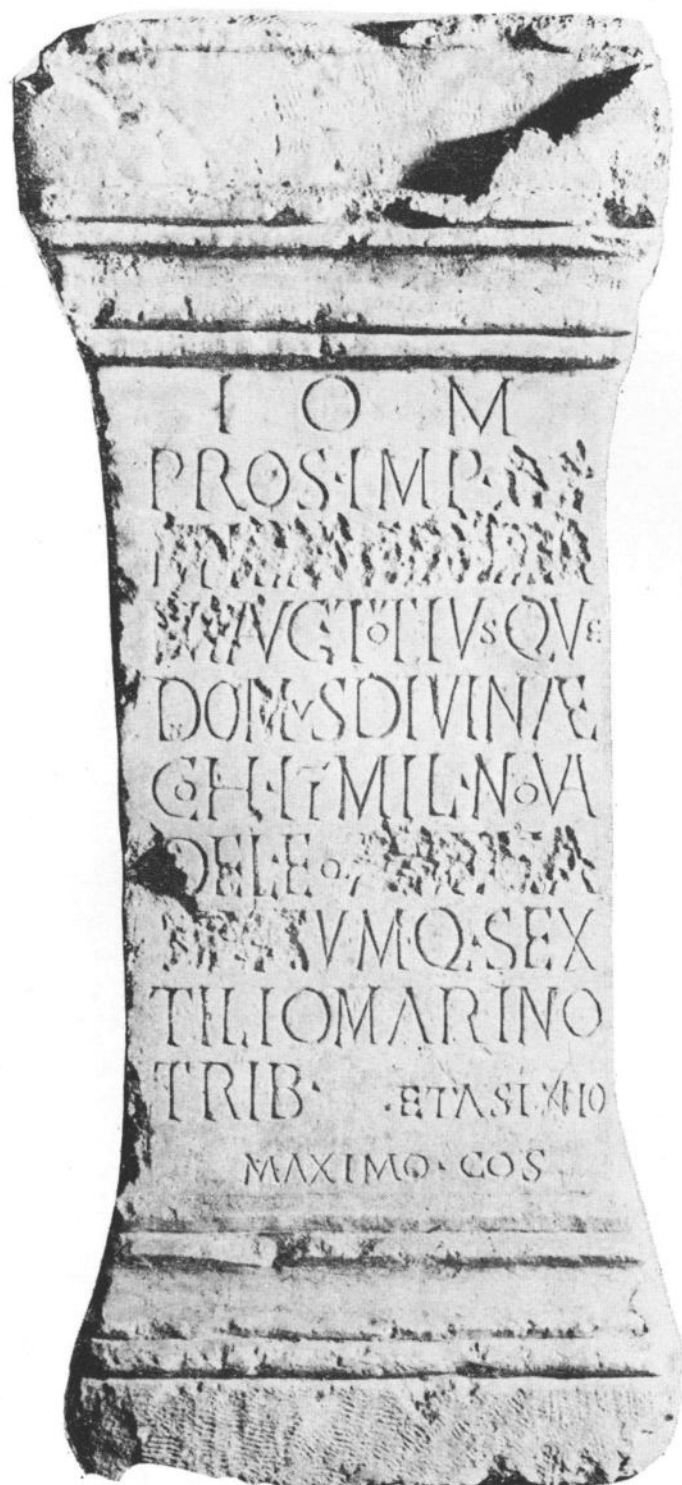
Sur le monument № 2 il est également question de la cohorte II Aurelia Delmatarum (qualifiée cette fois de l'épithète honorifique d'Aurelia) et de son tribun Trib. Claudius Gallus. Il n'est pas possible de situer ce monument avec précision, mais le terminus post quem est l'année, 170, date à laquelle cette cohorte fut formée ^{30, 31}. L'épithète d'Aurelia pourrait nous faire croire qu'il s'agit d'une date succédant immédiatement à l'année 170 (peut-être vers 176, date à laquelle éclatèrent des désordres aux confins de la province de Dalmatie et de celle de la Mésie mais cette datation n'est pas tout à fait sûre, elle (non plus) se peut qu'il s'agisse d'une date postérieure — le début du IIIe siècle).

Le monument № 3 fait mention d'un beneficiarius consularis Superiore ^{32, 34}. Un autre monument de Čačak que nous présentons ici, en le rattachant au monument № 3, fut consacré à Diane par un beneficiarius consularis. Cela nous autorise à affirmer que dans les environs de Čačak il a dû exister une station de beneficiari. Mais nous ne pouvons pas indiquer la période exacte où elle fonctionna. Généralement parlant, les beneficiari sont mentionnés entre la fin du IIe siècle et le milieu du IIIe.⁵² Cependant, comme il est certain que la cohors II Delmatarum séjourna dans cette contrée au IIIe siècle, on peut supposer qu'une station y existait dès la fin du IIe siècle. Cette station était installée sans doute à un carrefour, à la frontière orientale de la province de Dalmatie (actuellement, on considère comme certain que la frontière orientale de l'Empire romain était tracée non loin de Čačak).

En plus de la station de beneficiari, la présence de la cohors II Delmatarum indique qu'à un certain moment, sans doute vers le milieu du IIIe siècle, il existait ici sa forteresse (castrum) aussi. A l'appui de cette assertion on pourrait citer le fait que sur les monuments on voit apparaître les noms des tribuns de cette cohorte;⁵⁵ d'un autre côté, lors des sondages effectués dans la cour du Musée National de Čačak ont été découvertes des briques qui avaient déjà servi à d'autres constructions de la cohorte. Les cohortes de cavalerie étaient chargées de surveiller les routes et de les rendre sûres, mais aussi d'accompagner les convois transportant les métaux extraits des mines et de protéger le territoire appartenant à celles-ci.⁵⁶

En plus du croisement des chemins, situé non loin de Čačak, on peut supposer que les mines de environs de la ville étaient exploitées à l'époque romaine. Cette idée nous est suggérée non seulement par la présence de la cohorte de cavalerie en question, mais aussi par les monuments consacrés à Diane. Outre les monuments élevés par des beneficiari (présentés ici avec le monument № 3) et celui qui fut installé par le décurion de la cohorte II Delmatarum,⁵⁴ nous présentons ici un autre monument dédié à Diane qui a été découvert dans la «Gradina» (agglomération fortifiée située sur une hauteur) du mont Jelica. Le culte de Diane était répandu parmi les mineurs qui voyaient en elle une divinité proche de la Terra Mater. Diane était surtout vénérée dans les mines d'argent.⁶¹ Les futures recherches sur ces contrées devraient être orientées dans cette direction aussi.

Les monuments récemment mis au jour, combinés avec ceux qui ont déjà été découverts, montrent que dans les environs de Čačak il existait, vers la fin du IIe siècle et au IIIe, une station d'exemptés et, probablement, plus tard, un centre militaire assez important, situé à la frontière orientale de la province de Dalmatie; ils furent construits au croisement des chemins et, peut-être, à proximité des mines; jusqu'ici cela était plutôt supposé que confirmé par des documents.

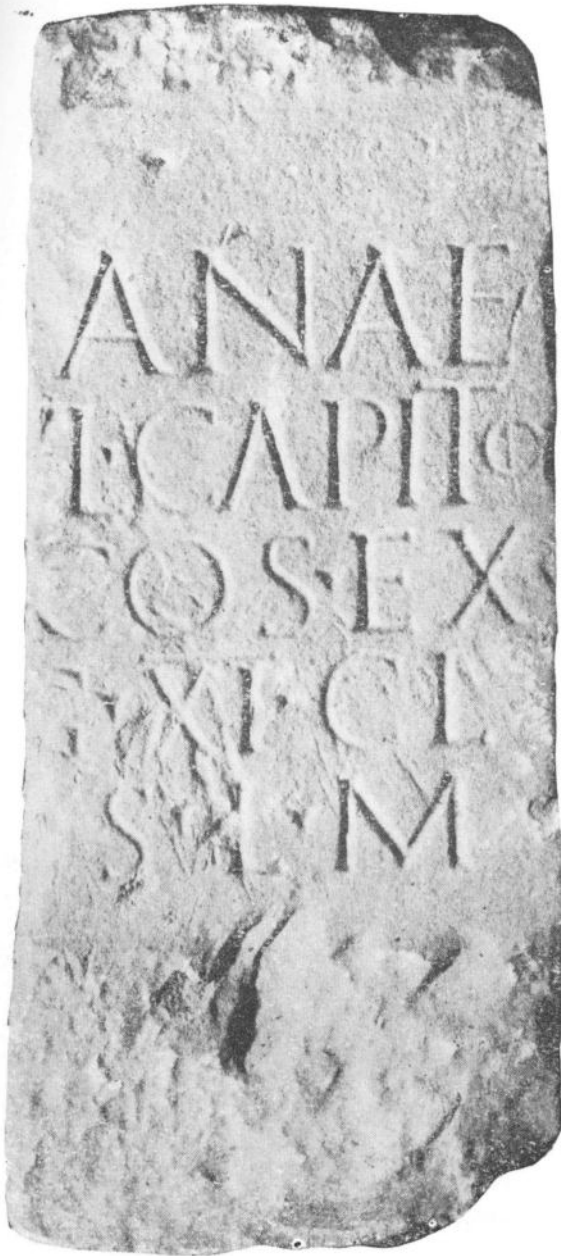
I O M
PRO IMP
VIGILVS QV
DOMS DIVINAE
GH MIL NVA
DELE
VMO SEX
TILIO MARINO
TRIB ETASIO
MAXIMO COS

Сл. 2

Сл. 3

Сл. 4

Сл. 5

Сл. 6

Сл. 7

Сл. 8

Сл. 9